

POČIATKY HABSBURSKEJ SPRÁVY V SLOVENSKOM BANÍCTVE

(Mediarsky podnik v Banskej Bystrici v polovici 16. stor.)

Moháčska katastrofa roku 1526 znamenala dôležitý medzník v dejinách celej strednej Európy a taktiež aj v dejinách Slovenska. Slovenské územie sa stáva napriek odporu feudálnej skupiny okolo Jána Zápoľského a akcií osmanskej ríše súčasťou mnohonárodnostnej habsburskej monarchie. Slovenské banské mestá, ktoré hrali v politických i hospodárskych aspiráciách viedenského i carihradského dvora na slovenské územie dôležitú úlohu, síce sa tureckej expanzii ubránili, no za neobyčajne veľkých obetí. Na tieto skutočnosti nebral habsburský dvor temer žiaden ohľad a po politickom ovládnutí slovenského územia bezohľadne presadzoval vlastnú korisťnícku hospodársku politiku. Pretože nástupišťom Habsburgov pri ovládnutí banských miest na Slovensku bol banskobystrický podnik na ťažbu a spracovávanie medenej rudy, venujeme v tejto štúdii pozornosť práve začiatkom habsburskej správy mediarskeho podniku v Banskej Bystrici.

Banskobystrický mediarsky podnik¹ sa radil v 16. stor. medzi najvýznamnejšie súčasné banské podniky v Európe. V období fuggеровského nájmu (1495—1546) stal sa z banskobystrických baní technicky vyspelý a spolu s pridruženými zariadeniami organizačne obdivuhodne dokonalý závod, ktorému bolo ťažko hľadať konkurenta.² Omnoho známejšie a veľmi hľadané boli kvalitné produkty tohto podniku temer po celom vtedajšom známom svete. Banskobystrickou strechovou meďou pokrývali najvýznamnejšie chrámy a pevnosti po celej Európe, používali ju hanzoví dokári, v značnej miere i portugalskí a španielski moreplavci na svojich výpravách do novoobjavených koloniálnych krajín ako výmenný tovar pre tamojších

¹ V pramennom materiáli vystupuje pod názvom „Neusohler Kupferhandlung, Neusohler Kupferhandel, ungarischer Handel“.

² Už roku 1535 sa tu používa pri razení štólni kompas. V [B. Štiavnicí sa s kompasom stretávame až o 20 rokov neskoršie. Péch A., *Alsó Magyarországi bányamívelésének története I*, Budapešť 1884, 161.

³ *Das reiche Augsburg*. Ausgewählte Aufsätze Jakob Strieders zur Augsburger und süddeutschen Wirtschaftsgeschichte des XV. u. XVI. Jahrhunderts. Vydal roku 1938 v Mnichove Heinz Friedrich Deininger, 157—158.

domorodcov.³ Veľké množstvo medi spracovávali západoeurópske podniky na mosadz a mosadzné výrobky.⁴ Mimoriadnu dôležitosť hrala med' aj vo vtedajšom zbrojárskom priemysle (liatie diel).

Popredné a veľmi významné postavenie mal bystrický mediarsky podnik v hospodárskom i politickom živote slovenského ľudu i mnohonárodnostného Uhorska. Výškou produkcie, množstvom námezdnych pracovných síl, centralizáciou podnikovej správy a široko rozvetveným vnútorným i zahraničným obchodom ďaleko predstihol a zatienil všetko ostatné banské podnikanie na Slovensku i iné výrobné odvetvia. Pozoruhodné miesto zarával podnik v protitureckej obrane.

No aj napriek tejto veľkej dôležitosti nebol doteraz banskobystrický mediarsky podnik v historickej literatúre systematicky a detailne spracovaný. Najmenej prebádané zostáva obdobie po fuggеровskom nájme až do zániku podniku. Predfuggеровské obdobie spracoval Paulínyi Oskár v štúdií *A középkori réztermelés gazdasági jelentősége. Bányaművelés és polgári vagon Besztercebányán*.⁵ Hoci ani pre obdobie thurzovskej a fuggеровskej činnosti v Bystrici niet práce, ktorá by súborne riešila túto problematiku, existuje značné množstvo väčších i menších prác, ktoré sa buď priamo, alebo nepriamo (v súvislosti s riešením problematiky fuggеровského podnikania vôbec) dotýkajú aj problematiky dejín mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Značnú pozornosť dejinám mediarskeho podniku venoval bývalý bankský riaditeľ Péch Antal v práci *Alsó Magyarországon bányaművelésének története I—II*.⁶ Údaje čerpal predovšetkým z archívu bankského riaditeľstva v Banskej Štiavnici (teraz archív komorného grófstva v ÚBA v Banskej Štiavnici). Obmedzil sa iba na úzky rámec samého bankského podnikania v Banskej Bystrici a ostatných bankských mestách bez širších súvislostí s ostatnými odvetviami výroby, ktoré boli pre riadnu bankú prevádzku nepostrádateľné. Ide zväčša o chronologicky reprodukováný archívny materiál so značnými medzerami podľa toho, ako boli jednotlivé obdobia zastúpené v zachovanom archívnom materiáli. Práca je vítaným pomocníkom pri dopĺňaní podstatných faktových dokladov, ktoré sa už v archívoch na Slovensku nenachádzajú.

Najnovšie má pre našu problematiku veľký význam štúdia Günthera Probszta *Der Neusohler Kupferkauf*.⁷ Autor tu opisuje jednotlivé firmy, ktoré sa zúčastňujú na obchode s banskobystrickou meďou od polovice 16. stor. do pol. 17. stor. Rozoberá podrobne jednotlivé zmluvy obchodných firiem s panovníkom, v ktorých sa nachádzajú cenné údaje o množstve a cene dodávanej medi, o výške nákladov na prevádzku, o výške poukázaných dlhov na produkciu mediarskeho podniku atď.

³ Probszt G., *Absatzmärkte und Verkehrswege der niederungarischen Bergstädte*, Zeitschrift für Ostforschung 1952, roč. I., zošit 2, 538.

⁵ Budapest 1933.

⁶ Budapest I., 1884, II. 1887.

⁷ Uverejnená vo *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* XL. 1953, 289—326.

Osvetľuje finančnú situáciu podniku, ktorý, hoci vytváral veľké hodnoty, zápasil ustavične s veľkým nedostatkom finančných prostriedkov na prevádzku. Štúdia popritom podáva jasný obraz o ťažkej finančnej situácii kráľovského dvora a jeho závislosti od prosperity banskobystrického podniku. Akým veľkým lákadlom bol obchod s banskobystrickou meďou pre vtedajšie veľké obchodné firmy, dokazujú značné sumy, ktoré sú tieto ochotné poskytnúť dvoru za možnosť jeho ovládania. Autor touto štúdiou vyplnil medzeru v historickej literatúre medzi obdobím obchodnej vlády Fuggerovcov a obdobím od polovice 17. storočia, ktoré dávnejšie spracoval H. v. Srbik v diele *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia*.⁸

Na riešenie problematiky obstarávania veľkého množstva dreva, potrebného pre zabezpečenie riadnej hutnej prevádzky v podniku, prispieva vhodným spôsobom práca Tomcsányiho Gyulu *A Garamenti kincstári erdőkben alkalmazott szállítási rendszer ismertetése*.⁹ Práca, vybudovaná na základe publikovaného i nepublikovaného archívneho materiálu, podáva ucelený obraz o lesných oblastiach, patriacich k podniku, o stave lesných pohronských oblastí vôbec, o spôsobe dopravy dreva do Banskej Bystrice, o vytvárajúcom sa systéme ochrany a ekonomického využívania lesov v druhej polovici 16. stor., o stavbe splavných zariadení a pod.

O organizácii podnikovej správy, o funkcii jednotlivých vyšších i nižších úradníkov, o ich počte a právnom postavení hovorí Ember Gyózó vo svojej práci *Az újkori magyar közigazgatás története*.¹⁰ Vypočítava všetkých podnikových úradníkov postupne, tak ako sa ich jednotlivé funkcie v priebehu vývoja správnej organizácie erárneho podniku utvárajú. Je vybudovaná v prevažnej miere na základe inštrukcií Dolnorakúskej komory správe podniku, prípadne komisárom v banských mestách, ktoré vydal F. A. Schmidt v edícii *Chronologisch - systematische Sammlung der Berggesetze der Oesterreichischen Monarchie*.¹¹

Riadny chod prevádzky podniku veľmi trpel v druhej polovici 16. stor. tým, že nebolo obsadené miesto hlavného komorného grófa, ktorý mal koordinovať prácu všetkých troch banských komôr, kontrolovať výkon služby erárneho úradníctva a priamo na tvári miesta riadiť chod banskej výroby. O jeho funkcii a ťažkostiach, vyplývajúcich zo zriaďovania tohto úradu, hovorí štúdia Eckhard Ferenc *A főbányagrófi hivatal szervezése*.¹²

Na základe archívneho materiálu mesta Banskej Bystrice vypracoval bývalý mestský archívár Jurkovich celý rad rukopisných monografických štúdií z rozličných odvetví činnosti mesta, ktorých odpisy sú uložené v Archíve mesta Bystrice. Pri spracovávaní danej problematiky, a to

⁸ Wien und Leipzig, 1907.

⁹ Besztercebánya 1895. Stavbou erárnych hrabľí na Hrone sa zaoberá i K a á n Károly v krátkej práci *A besztercebányai kincstári gereb*, Budapešť 1909. Uvádza i množstvo k Bystrici splaveného dreva.

¹⁰ Budapest 1946, 286—372.

¹¹ II. Teil — Ungarn, I. Band 1834.

¹² Századok XLVIII (1914), 197—213.

najmä ako pomôcka pri vyhľadávaní archívneho materiálu dobre poslúžia štúdie *Banictvo, Obchod a Spoločnosť*.

Okrem toho existuje celý rad menších prác, ktoré sa zaoberajú buď priamo, alebo len okrajovo banskobystriickou banskou a hutnou technikou, topografiou dolovania a pod.

Z publikovaných edícií prameňov k dejinám podniku je najvýznamnejšia už spomínaná Schmidtova edícia materiálov bývalej Dolnorakúskej komory vo Viedni. Hojne sú v nej zastúpené inštrukcie, nariadenia a rozličné úpravy Dolnorakúskej komory i panovníka správe podniku, prípadne komisárom v banských mestách. Možno v nich sledovať predovšetkým vývoj podnikovej správy a len málo údajov sa týka výrobnéj problematiky.

Drobnejšie údaje sa nachádzajú aj v registoch aktového materiálu bývalého viedenského Ministerstva financií a archívu štiavnického banského riaditeľstva, ktoré vydal so zameraním na problematiku banskobystrickej lesnej správy Zivuska Jenő v práci *A besztercebányai M. K. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalom jegyzéke*.¹³ Sú to obsirne registry spisov od najstarších čias až do roku 1858. Je tu uverejnený aj maďarský výťah zo spisu Jána Dernschwama o dejinách mediarskeho podniku za Fuggerovcov a maďarský preklad Maximiliánovho lesného poriadku z roku 1565.

Niektoré významné dokumenty vydal aj A. Péch v spomínanej práci o dejinách dolnouchorských banských miest.

POSLEDNÝCH 20 ROKOV FUGGEROVSKÉHO NÁJMU A KLESAJÚCI ZÁUJEM FUGGEROVCOV O ĎALŠIE PODNIKANIE V BANSKEJ BYSTRICI

Odchod Fuggerovcov z Banskej Bystrice nesúvisí s vyčerpanosťou a ochudobnením rudných ložísk, hoci sa fuggerovská správa vo svojich sťažnostiach naň odvoláva.¹⁴ Aj pri veľkej odbornosti fuggerovských ľudí je nepravdepodobné, že by títo boli vedeli predpokladať úpadok banskobystrických baní, ku ktorým na základe vyčerpania a ochudobnenia rudných ložísk na Pieskoch a Španej Doline dochádza až ku koncu 16. storočia. Fuggerovci mali veľký záujem o rudy s vysokým obsahom striebra, ktorých v banskobystrickom banskom revíre postupne ubúdalo, no v žiadnom prípade nie v takej miere, aby tento úbytok bolo možné považovať za definitívny, najmä už preto nie, že fuggerovská správa v posledných rokoch nájmu nevenovala žiadnu pozornosť ďalšiemu hľadaniu a otváraní nových ložísk. Určitý úbytok bohatých rúd obsahujúcich striebro pozorovať až v šesťdesiatych rokoch za erárnej správy.¹⁵ Príčiny nezájmu Fug-

¹³ Besztercebánya 1906.

¹⁴ Sťažnosti fuggerovského faktora Juraja Mertza kráľovským komisárom z roku 1535. Péch A., c. d., 159—161.

¹⁵ Úbytok striebra v medených rudách spôsobil, že náklady na tavbu stúpali neúmerne k výsledkom tavby a dochádza preto k hľadaniu nových tavebných spôsobov, ako aj k prestavbe tavebných pecí. Schmidt Fr. A., *Chron. syst. Sammlung der Bergesetze der österr. Monarchie I*, Wien 1834, 356, 358—359, 360—361.

gerovcov pokračovať v ťažbe a obchode so slovenskou meďou spočívajú predovšetkým v zlej politickej situácii v Uhorsku.

Pomerne pokojné, priaznivé pomery, v ktorých sa prvá polovica fuggеровského nájmu vyvíjala, skončili sa definitívne roku 1525.¹⁶ Od tohto času musí fuggеровská správa v Banskej Bystrici zápasiť s celým radom ťažkostí vyplývajúcich z nestálych politických pomerov v krajine. Vnútorne nepokoje, neustávajúci boj medzi panovníkmi o vládu v krajine sťažovali a v mnohých prípadoch úplne znemožňovali riadny chod banských prác v stredoslovenských banských mestách. Fuggеровské vedenie mediarskeho podniku nie je schopné vlastnými prostriedkami chrániť banské a hutné objekty pred častými nájazdami zo strany strednej šľachty (prívrženci Jána Zápoľského) a zo strany Turkov. Od kráľa Ferdinanda sa nedala očakávať žiadna pomoc. Prápor pechoty, ktorý banské mestá so súhlasom a z prostriedkov kráľovnej Márie postavili na svoju obranu, zďaleka nestačil, a tak boli banské mestá, mediarsky podnik a niekoľkí veľmoži nútení uzavrieť 4. septembra 1537 konfederáciu, ktorá mala tvoriť najnutnejšiu obranu proti nepriateľským nájazdom. Dohodli sa na nej postaviť spoločné vojsko v počte 700 mužov.¹⁷ Avšak ani túto konfederáciu panovník nepotvrdil. Po dobytí Budína Turkami sa krajina definitívne rozdelila na tri časti a banské oblasti stredoslovenské sú bezprostredne ohrozené tureckými vojskami. Zápoľského hajdúsi a kozáci i Turci ničia banské zariadenia v odľahlejších oblastiach, zaujímajú a odvádzajú baníkov, čím nesmierne sťažujú, prípadne úplne znemožňujú normálny chod banských prác.¹⁸ Bohaté nemecké obyvateľstvo banských miest neprejavuje žiadúcu ochotu na vytvorenie účinnej obrany. Mnohí bohatí nemeckí obyvatelia banských miest odchádzajú z tohto neistého prostredia do Českých zemí a Nemecka. Faktická obrana banských miest spočívala predovšetkým na chudobných, najmä nenemeckých obyvateľoch a baníkoch, ktorých v prípade potreby odvolávali z banských prác priamo do bojov. Na takéto okolnosti, pravda, Fuggеровci vo svojom podnikaní neboli zvyknutí a pripravujú sa postupne na definitívne zanechanie banskobystrického podnikania. Na zlepšenie politických pomerov v krajine nebolo temer žiadnej nádeje a Fuggеровci už naďalej neboli ochotní znášať veľké riziko vyplývajúce z danej situácie. Nasvedčovala by tomu aj tá skutočnosť, že Fuggеровci zobrali do zálohu roku 1539 od kráľa Ferdinanda panstvo Červený kameň, ktorý bol polohou pomerne bezpečne vzdialený od ohrozovaných oblastí, hoci záujmy mediarskeho podniku i fuggеровské správy by boli skôr vyžadovali získanie panstva niekde v blízkosti Banskej Bystrice.

¹⁶ Konfiškácia a rabovanie fuggеровského majetku v Budíne a B. Bystrici, Jakob Strieder, *Jakob Fugger der Reiche*, Leipzig 1926, 127.

¹⁷ Novotný J. O., *Střední Slovensko*, 73—74. Fuggеровská správa mala prispieť čiastkou 200 zl.

¹⁸ V spomínaných sťažnostiach fuggеровskej správy z roku 1535 sa hovorí o Dóczyovcoch, ktorí zničili 2 banské stroje v breznianskych baniach a neustále ohrozovali spolu s pánmí z Muráňa tieto oblasti, takže sa tu v ťažbe vôbec nedalo pokračovať. P é c h A., c. d., 165—166.

K tomu všetkému treba ešte pripočítať stále existujúcu nenávisť uhorskej šľachty k firme, ktorá mala v čerstvej pamäti ohromné straty spôsobené rabovaním a konfiškovaním banských podnikových zariadení roku 1525.¹⁹ Skutočnosť, že Fuggerovci si podržali podnik aj napriek týmto všetkým nepriaznivým skutočnostiam až do roku 1546, možno odôvodniť veľkými peňažnými čiastkami, ktoré firma zapožičala kráľovskému dvoru. Tieto boli z väčšej čiastky v tom čase nevymáhateľné. Roku 1530 dlhoval Ferdinand Fuggerovcom okolo 1 000 000 zlatých.²⁰ Za tohto stavu bolo pre udržanie vnútornej rovnováhy finančných záležitostí firmy nemožné nájom zanechať, najmä keď mediarsky podnik poskytoval ešte stále skvelé možnosti veľkých ziskov. Roku 1546, teda v čase, keď Fuggerovci opúšťajú banskobystrické podnikanie, činil dlh u kráľa Ferdinanda 443 000 zl.²¹ Uhorský obchod spolu so španielskym tvorí v tom čase 90 % všetkých ziskov Fuggerovskej firmy.²²

Na definitívne rozhodnutie Fuggerovcov nesporne vplývala aj tá okolnosť, že viedli firmu v najbližších rokoch k likvidácii. Nedochádza k nej zase pre veľké pohľadávky na cisárskom dvore, ktoré sa v súvislosti s vojnou s Francúzskom a s obranou proti Turkom nebezpečne rozrastajú a ohrozujú samotné základy firmy.²³

Ako sa táto situácia odrážala v činnosti mediarskeho podniku samého, jasne vyplýva z výsledkov vyšetrovania komisárov v Banskej Bystrici, vykonaného na základe sťažnosti Fuggerovskej správy, že bane utrpeli veľkú škodu, vyžadujú mimoriadne veľké náklady, ktoré vraj podnikovú správu veľmi zatažujú.²⁴ Aj keď mnohé sťažnosti Fuggerovcov tlmočené fuggerovským faktorom v Bystrici Jurajom Mertzom a týkajúce sa sťažených podmienok prevádzky vo vnútri samého podniku boli opodstatnené, pozorovať v nich v mnohých smeroch, že fuggerovská správa sledovala predovšetkým vlastný prospech a skutočnosti skresľovala. O výrobe a výrobných nákladoch podala správa veľmi nejasné vysvetlenie, z ktorého si komisári nemohli vytvoriť riadny obraz o prosperite podniku. Už roku 1535 pozorovať, že Fuggerovci sa snažili bane koristnícky vyčerpáť, nemysleli vôbec na sústavnú cieľavedomú banskú prevádzku, ťažili na najlepších žilách, nové bane neotvárali a mnohé zanedbali. Vyhovárali sa pritom na nedostatok kvalifikovaných síl a veľké náklady.

Komisári boli síce presvedčení, že Fuggerovci vedú podnik s veľkým ziskom, no nemohli to nijako dokázať a vyvrátiť ich tvrdenie, že na bane doplácajú. Navrhli preto kráľovi, aby bol do podniku vymenovaný kráľov-

¹⁹ Škody, spôsobené Fuggerovcom, činili až 258 400 zl. Roku 1527 sa táto suma objavuje v účtových knihách firmy ako nevymáhateľná. Ehrenberg R., *Das Zeitalter der Fugger I*, 130.

²⁰ Tamtiež, 130.

²¹ Tamtiež, 147.

²² Tamtiež, 145—146. Na tejto 90 % kvote v sume 2 634 000 participuje uhorský obchod čiastkou 1 173 394 zl.

²³ Ehrenberg R., c. d. I, 154.

²⁴ Péch A., c. d., 156—167.

ský banský majster, ktorý by mohol prácu v podniku sústavne pozorovať, čo jedine môže napomôcť objektívne posúdenie situácie. K vymenovaní tohto banského majstra prichádza až v septembri 1542.²⁵

Produkcia mediarskeho podniku bola v tomto období ešte stále vysoká. Roku 1535 sa vyťažilo 114 326 centov rudy (asi 17 149 centov medi).²⁶ Oproti priemernému ročnému výťažku 28 489 centov medi ročne v rokoch 1507—1525²⁷ znamená to teda značný pokles produkcie. Len v baniach vtedy pracovalo 368 haviarov, ktorí však neboli plne využití a často „prázdniovali“.²⁸

Presvedčivým dokladom úmyslov firmy zanechať banskobystrické podnikanie je zmluva z roku 1541, uzavretá po ukončení 15 ročného nájmu medzi Antonom Fuggerom a Ferdinandom o predĺžení tohto nájmu o ďalších 5 rokov.²⁹ Firma si v nej zaistila právo spracovávať haldový materiál, a to nielen v období 5 ročného nájmu, ale aj 7 mesiacov po jeho ukončení. Takto získané kovy nespádali pod nájomné, fuggerovská správa sa však zaviazala zaplatiť od každého centu čiernej medi takto získanej 1 fl. Okrem toho dosiahli Fuggerovci zmluvou značné úspory na investíciách, pretože nemuseli udržiavať hľadaciu štôľňu, ktorú z nájmu vyňali a mala sa spravovať na účet kráľa a banskobystrických občanov.

Toto posledné obdobie Fuggerovského nájmu znamenalo pre mediarsky podnik nápadný úpadok spôsobený plánovitým postupom fuggerovskej správy. Fuggerovská správa sa orientovala predovšetkým na spracovávanie haldového materiálu, ktorý bol, pravda, zásluhou doterajšieho cieľavedomého a špekulatívneho vedenia podniku veľmi bohatý. Udržovaniu normálnej ťažby venovali pozornosť iba tam, kde bohatosť rudných ložísk dávala predpoklad nadmerných ziskov. Táto činnosť mala za následok, že produkcia rapídne klesla, a to zo 40 089 centov medenej rudy roku 1543 na 29 415 centov roku 1546. Najnápadnejší úpadok prejavujú bane na Pieskoch (Sandberg). Produkcia tu klesla z 50 280 púrov na asi 7 000 púrov ročne.³⁰ Markantne sa to zrači aj v poklese počtu haviarov. Zo 156 haviarov roku 1535 pracovalo ich tu roku 1543 iba 22, pričom celkový počet haviarov klesol iba o 15 (zo 157 haviarov roku 1543 na 142 roku 1546).³¹ Tejto nápadne nízkej produkcii nijako nezodpovedajú zisky Fuggerovcov z uhorského obchodu, ktoré činili v rokoch 1539—1546 1 173 394 zlatých.³² Tieto mohutné zisky získavala fuggerovská správa spracovávaním haldového materiálu, ktorého výška produkcie sa nedala kontrolovať. Vedenie

²⁵ Tamtiež, 189. Bol ním ustanovený za ročných 332 zl. schneeberský banský úradník Juraj Puchner.

²⁶ P é c h A., c. d. I, 162.

²⁷ Tamtiež, 118.

²⁸ Tamtiež, 164.

²⁹ Tamtiež, 187.

³⁰ Tamtiež, 192—194. 1 púr = 2,3 centy; 1 cent = asi 50 kg.

³¹ Tamtiež, 194 a 199.

³² Pozri pozn. 22. Zatiaľ ostáva ešte neosvetlená otázka rozsahu ostatných odvetví fuggerovského obchodu v Uhorsku (napr. obchod dobytkom z panstva Červený Kameň, ktorý mohol hrať popri banskobystr. tiež dôležitú úlohu).

podniku, samozrejme, držalo údaje o výške produkcie z pochopiteľných dôvodov v prísnej tajnosti. S utajovaním rozličných machinácií fuggеровskej správy v Banskej Bystrici súvisela aj okolnosť, že Fuggеровci držali vo svojich rukách mincový úrad v Kremnici až do roku 1551, keď ho za 1000 zlatých odovzdali do erárnej správy.³³ Bezohľadnou, korisníckou ťažbou najbohatších žilových pásiem, bez ohľadu na ďalšiu cieľavedomú, hospodárnu banskú prevádzku sa firma značne obohacovala, majúc neustále na pamäti banskobystrické podnikanie v rozhodujúcej chvíli zanechať. Roku 1545 nesúhlasili s predĺžením nájmu na ďalšie obdobie ani napriek všetkým naliehaniam zo strany kráľa. Odmietli poskytnúť aj žiadanú pôžičku vo výške 50 000 zlatých na udržiavanie ďalšej plynulej prevádzky mediarskeho podniku.³⁴

PRECHOD PODNIKU DO ERÁRNEJ SPRÁVY

V apríli 1546 je teda erárna správa donútená ujať sa správy podniku vo vlastnej réžii, za mimoriadne nepriaznivých hospodárskych a politických pomerov v krajine a podstatne zhoršeného stavu podniku samého. Turci obsadením Budína (1541), Ostrihomu (1543), Vyšehradu, Novohradu a Hatvanu (1544) posunuli severnú hranicu svojej moci do bezprostrednej blízkosti banských miest, ktoré neustále znepokojovali nájazdy janičiar-ských jednotiek. Tieto nájazdy robili veľké ťažkosti už fuggеровskej správe, a to predovšetkým v ohrozovaní prísunových ciest. Turci obsadili doterajšiu mohutnú zásobovaciu základňu v oblasti Novohradu a Matry, najmä pokiaľ išlo o zásobovanie podniku obilím, dobytkom, kožiarskymi výrobkami, lojom a pod. Podniková správa bola nútená obracať sa na staré zásobovacie oblasti, najmä západného Slovenska (Považie), Liptova, Turca, Spiša a Zvolena.³⁵ Toto mimoriadne zvýšenie dopytu po poľnohospodárskych i remeselníckych produktoch v týchto pomerne málo výnosných teritóriách zapríčinilo rapidné zvýšenie cien. Plynulú banskú prevádzku v značnej miere narúšala často sa opakujúca potreba banského robotníctva v protitureckej obrane.

Hospodárske a politické pomery v celokrajinskom meradle boli krajne neutešené. Rozdelená a neustálymi bojmi vyčerpaná krajina nebola schopná účinne čeliť sústavnej útočnej činnosti Turkov. Hospodárska konsolidácia postupovala veľmi pomaly a finančná situácia dvora bola povážlivá. Uhorsko samo z vlastných prostriedkov mohlo iba nepatrnou časťou participovať na veľkých výdavkoch, ktoré si protiturecká obrana vyžadovala. Zatiaľ čo v rokoch 1549—1554 činili príjmy uhorskej komory 925 189 zl.,

³³ Schmidt F. A., *Chron.-syst. Sammlung der Berggesetze der österr. Monarchie*, II. Teil — Ungarn I, 210—211.

³⁴ Péch A., c. d., 197—198.

³⁵ Podľa zmluvy Antona Fuggera s kráľom Ferdinandom z roku 1541 mohla fuggеровská správa v Banskej Bystrici slobodne obstarávať životné a banské potreby v župách Liptov, Spiš, Trenčín a Zvolen bez platenia mýt a tridsiatkov. Péch A., c. d. I, 187.

výdavky 686 461 zl. a čistý príjem 238 728 zl., vyžiadala si protiturecká obrana v priebehu týchto šiestich rokov viac ako šesťnásobok tejto sumy.³⁶ Výdavky na udržovanie žoldnierskych armád v pohraničných oblastiach, pravda, neustále rapídne stúpali. Počet platených žoldnierov z 982 roku 1537, na ktorých udržovanie sa vynaložilo 4341 zl., stúpol roku 1549 na 1553 s výdavkami vo výške 7696 a roku 1556 až na 9110 žoldnierov a 466 069 zl. Toto boli výdavky, ktoré na riadnu obranu ešte zďaleka nestačili a pri ktorých neostalo. Už roku 1546 bolo treba na opevnenie ohrozených miest 1 000 000 zl. a nemeckým a španielskym žoldnierom v Uhorsku a Chorvátsku sa dlhovalo 303 104 zl.³⁷ Okrem toho tribút Porte tvoril v rokoch 1548—1550 sumu 127 280 dukátov.³⁸ V rokoch 1556—1562 činia vojnové výdavky 1 610 083 zl. a podľa doznania samého Ferdinanda žiadna firma už nebola ochotná za normálne úroky požičiavať.³⁹ Zadĺženosť dvora u augsburských firiem dosiahla ohromné výšky a nebolo žiadnej nádeje, že tomu raz bude koniec. Roku 1542 dlhuje kráľ obchodným firmám 1 019 236 zl.,⁴⁰ v rokoch 1552—1555 1 270 000 zl.⁴¹ Dvor sa takto dostal do úplnej závislosti od augsburských firiem, ktoré sa zmocnili najdôležitejších zdrojov štátnych príjmov a okrádali štát o nesmierne sumy. Už roku 1548 sa tak stalo aj s mediarskym podnikom v Banskej Bystrici, ktorého celej produkcie sa zmocnila obchodná augsburská firma Manlich. Absolútna finančná závislosť dvora od firiem, ktoré ovládali obchod s banksobystrickou meďou, postavila podnik do ťažkého položenía.

Banksobystrický mediarsky podnik prešiel do erárnej správy práve v čase, keď veľká reorganizácia administratívnej správy slovenských bankských oblastí bola v začiatkoch, čo, pravda, neostalo bez škodlivého vplyvu aj na podnik. Snaha Ferdinanda o centralizovanie banskej správy v Uhorsku, úspešne uskutočnená v rakúskych a českých krajinách, narážala na prudký odpor slovenských bankských miest a uhorských stavov. Bez ohľadu na právne vyriešenie problému podriadil panovník centrálnu správu vo Viedni banksobystrické baníctvo, ktoré bolo v prevažnej miere v rukách eráru. Ústredne bol podnik riadený Dolnorakúskou komorou vo Viedni, zriadenou roku 1527 Ferdinandom. Dolnorakúska komora stála pod zvrchovanosťou Dvorskej komory. Nevýhodou tejto centralizácie bol veľký nedostatok priameho dohľadu a bezprostredného sústavného riadenia chodu podniku. Kvôli udržovaniu kontaktu sa zneužívala taká prax, že Dolnorakúska komora vysielala občas do bankských miest a najmä do Bystrice zvláštne komisie, ktoré mali za úlohu preskúmať hospodársku situáciu v podniku, skontrolovať výkon služby podnikového úradníctva a urobiť patričné opatrenia.

³⁶ Oberleitner K., *Österreichs Finanz - und Kriegswesen unter Ferdinand I. vom Jahre 1522 bis 1564*, Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen XXII (1860), 88—89.

³⁷ Tamtiež, 80—81.

³⁸ Tamtiež, 91.

³⁹ Tamtiež, 106.

⁴⁰ Tamtiež, 80—81.

⁴¹ Tamtiež, 97.

V činnosti komisárov pozorovať však často až zarážajúcu neznalosť miestnych pomerov a výrobných problémov. Riadenie a kontrola vykonávaná zhora týmto spôsobom bola nedostatočná a podnik tým veľmi trpel. Vyšší i nižší úradníci využívali nedostatočnú kontrolu pri každej príležitosti vo svoj prospech. Ich delikty, niekedy veľmi vážne, ostali v celom rade prípadov nepotrepané, pričom previnivší sa úradníci zastávali pre nedostatok kvalifikovaných náhradných síl svoje funkcie aj naďalej. Inštitúcia hlavných komorných grófov, zavedená kráľovnou Máriou, prestala po prechode banských miest do správy eráru 1. júla 1548 existovať, hoci práve v tomto období bola jej existencia vo zvýšenej miere žiadúca. Na každom kroku sa pociťovala potreba postaviť na čelo banskej správy na Slovensku schopného človeka, ktorý by bol vedel prácu všetkých troch banských komôr (kremnickej, štiavnickej a banskobystrickej) riadne koordinovať. Keďže zastávanie tejto funkcie vyžadovalo na tú dobu mimoriadne vzdelaného človeka, ktorých nebolo veľa a ktorí žiadali preto primerané ohodnotenie, došlo k obsadeniu tohto úradu medziiným aj z úsporných dôvodov až ku koncu 16. stor. Udalosti v priebehu druhej polovice 16. storočia však jasne ukázali, že štedrosť by sa bola v tomto smere v každom prípade vyplatila.

Kráľ bol nútený prevziať podnik do vlastnej správy vo veľmi kritickom období aj čo sa týka vnútorného stavu podniku samého.

V banskej ťažbe sa javila naliehavá potreba preorientovať ťažbu na žilné pásma chudobné na obsah striebra i rudnatosť medi, hľadať nové ložiská a riešiť problém hlbinného dolovania. Nebyhnutná bola aj reorganizácia hutných a úpravníckych zariadení, a to najmä pre veľký nedostatok dreva v blízkych lesoch. Už roku 1535 naliehalí kráľovskí komisári na fuggеровské vedenie podniku, aby hute sťahovalo k Hronu, po ktorom by sa drevo ľahko dopravovalo aj zo značne vzdialených oblastí. No Fuggеровci z pochopiteľných dôvodov neinvestovali nič do tohto pre zabezpečenie budúcej plynulej prevádzky v podniku nepostrádateľného podujatia a naďalej bezohľadne ničili posledné zvyšky lesného bohatstva v najbližšom okolí. Aj splnenie tejto neodkladnej úlohy počkalo až na erárnu správu.

Pre riadny chod prevádzky pod erárnou správou sa ukázala mimoriadne zhubná priam zarážajúca nepripravenosť tejto správy na zvládnutie tohto mohutného organizmu. Kráľovi ľudia stáli úplne bezradní pred takými dôležitými otázkami, ako boli obchod, trhy a transportovanie veľkých množstiev medi, ceny, váhové jednotky a tavebné postupy. Fuggеровskí ľudia ako ostatne všade pri ich podnikaní držali v prísnej tajnosti všetky znalosti a skúsenosti v týchto otázkach. Pritom, pravda, ani jediný vyšší úradník fuggеровskej správy ani napriek veľkému naliehaniu komisárov neprejavil ochotu ostať pri podniku naďalej v erárnych službách. V otázke obchodu a tranzitu medi musela nakoniec erárna správa považovať za „láskavosť“ ochotu Fuggеровcov odoberať banskobystrickú meď aj naďalej, k čomu bola komora donútená pre neznalosť situácie na zahranič-

ných trhoch, najmä čo sa týka cien medi.⁴² Tak prichádzala kráľovská pokladnica o značné sumy a na jej úkor sa obohacovali obchodné firmy cez celú druhú polovicu 16. storočia.

Veľký nedostatok kvalifikovaných pracovných síl prejavil sa hneď na začiatku a trval potom fakticky cez celú druhú polovicu 16. stor. aj pri vedení prevádzky vo vnútri podniku. Tak sa veľmi často stávalo, že zodpovedné miesta v podnikovej správe sa obsadzovali osobami bez dôkladných znalostí daného odboru, čo v neposlednej miere vplývalo na zhoršovanie hospodárskeho postavenia podniku.

BANSKOBYSSTRICKÝ MEDIARSKY PODNIK POD ERÁRNOU SPRÁVOU

Banské objekty mediarskeho podniku sa rozprestierali v smere severo-južnom od Starých Hôr až po Španiu Dolinu (Herrngrund). Ruda severného, tzv. Haliarskeho revíru bola bohatá na striebro a chudobná na meď a ruda južného revíru (Pfeifferova žila) obsahovala značné percento medi a v druhej polovici 16. stor. iba veľmi nepatrné percento striebra. Vo vlastnej réžii si erárna správa ponechala iba najdôležitejší, technicky dobre vybavený a najproduktívnejší revír španiodolinský. Bane na Pieskoch a v ostatných menej výnosných oblastiach smerom na Staré Hory, Rychtárovú a Potkanovú spravovalo mesto, aj keď v mnohých prípadoch nie s veľkou ochotou.⁴³

Medená ruda horšej akosti (Libetter — alebo Preusserkupfer) sa dolovala najmä v okolí Lubietovej.

Huty mediarskeho podniku⁴⁴ boli roku 1546 rozložené na značnom teritóriu, aby ľahšie získali potrebné drevo. Prvá etapa⁴⁵ hutníckeho spracová-

⁴² Kallbrunner, Hans Steiberger, *Ein Beitrag zur Geschichte der Montanwirtschaft im Zeitalter Kaiser Rudolfs II.* Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XXVII, 1934, 12. Fuggerovci nie sú ochotní platiť za 1 cent obchodnej medi viac ako 7 zl., a preto kráľ uzavrel roku 1548 zmluvu s ďalšou augsburskou obchodnou firmou Mateja Manlicha, ktorá platila za cent 8 zl.

⁴³ Archív mesta B. Bystrice. Dalej AMBB, fascf 421, č. 51.

⁴⁴ AMBB Stadtbuch 1542—1561. Obsahuje súpis všetkých podnikových objektov a zariadení, vyhotovený v apríli 1546 pri príležitosti preberania podniku erárnou správou.

⁴⁵ Hutnícke spracovanie striebra, medenej rudy v B. Bystrici pozostávalo z troch navzájom oddelených štádií. Prvé štádium prebiehalo v tzv. šmelcovacích hutách (Schmelzhütten). Ruda sa vkladala do pecí v množstve asi 200 centov i s prísadami. Táto smes, nazývaná „Rochlech“ sa potom 9 i 10 krát pretavovala na tzv. Rostfeldern, čím sa získavala „kráľovská meď“ (Königkupfer). Druhá etapa prebiehala v šplajsovacích hutách (Spleishütten), kde sa vytavovala jednak už hotová meď (Gaarkupfer) a jednak sa robila úprava striebro obsahujúcej rudy. Scedzovacie huty (Saigerhütten) predstavujú tretie a posledné štádium hutníckeho spracovania striebro-medených rúd. Bol to zložitý proces, pri ktorom sa pomocou olova oddeľovalo striebro od medi. Olovo s medenou rudou sa vkladalo do tzv. Frischofen (pece, podobné šmelcovacím). Tu sa zmieša olovo s meďou a vytvorili sa tzv. Frischstücke (Blatten alebo tiež Stuckweiss) vo váhe okolo 250—300 funtov, ktoré sa potom kladú na tzv. Saigerherd. Pomalšie tuhnúce striebro odtečie, zatiaľ čo zmes olova so striebrom (Künstök) ostane na ohništi (Saigerherd). Aby sa z tejto zmesi získala dobrá obchodná meď (Kaufmannsguetkupfer), musí sa v uzavretej peci ešte

vania medenej rudy prebiehala v hutách v Jelenci pri starých Horách, v Harmanci, v Balážoch (Lipscher Saiffen) a v Revúcej (pec na spracovávanie šľaku). Odtiaľto putovala do šplajsovacích hút v Tajove. Tu prebiehala druhá etapa spracovávanía medených rúd. Spomínané šmelcovne boli úzko spojené s úpravnickým procesom pri baniach a boli to jednoduché, v tom čase všeobecne používané tavebné zariadenia. Naproti tomu tajovské huty sú už omnoho vyspelejšou, technicky i organizačne na omnoho vyššej úrovni stojacou výrobnou jednotkou. Horná šplajsovacia huta v Tajove obsahovala 3 šplajsovacie a 1 šmelcovaciu pec, dolná 4 šplajsovacie, dve dorábacie a dve šmelcovacie pece. V dvoch dorábacích peciach (Gaarherdt) sa vyrábala už hotová meď, ktorá sa vozila priamo do banskobystrického hámru. Tzv. čierna meď (Schwarzkupfer) sa z Tajova vozila na vystriebnie do moštenických scedzovacích pecí. V Moštenici boli sústredené dve huty, tzv. poľská (šplajsovacia) a nemecká (scedzovacia huta). Scedzovacia huta, vybudovaná Thurzovcami roku 1495, patrila medzi najdokonalejšie hutné závody tohto druhu v celej Európe. Skladala sa z 8 scedzovacích, z 2 dorábacích, 4 sušiacich (Dörröffen) a zo 4 šmelcovacích pecí, v ktorých sa tavila čierna meď spolu s olovom a glejtom. V nej sa oddeľovalo striebro od medi. Takto získaná meď bola kvalitná a vozila sa na konečné spracovanie do Tajova a odtiaľ do bystrického hámru. Poľská huta s dvoma šplajsovacími a dvoma šmelcovacími pecami slúžila na predbežnú úpravu striebro obsahujúcej medenej rudy pre jej ďalšie spracovanie v scedzovacej hutí.

Konečnej úpravy dostalo sa medi v banskobystrickom medenom hámri, ktorý svojím charakterom v mnohom pripomína kapitalistickú manufaktúru. V hámri popri úprave medi pre export prebiehala aj výroba väčších medených nádob, medeného drôtu a kuchynského riadu. Obchodná meď sa tu pretavovala v 13 ohništiach a prekovávala na patričné vývozné druhy medi na troch veľkých a troch malých nákovách. Mechy k ohništiam poháňali 4 vodné kolá. Na pohon veľkých kladív bolo treba 5 vodných kôl. Využívala sa v ňom vtedajšia najmodernejšia technika a vo významnej miere sa uplatňovala deľba práce. Vyrábali sa tieto druhy exportného medeného tovaru a polotovaru: strechová meď — kus vo váhe asi 3,5 kg, guľaté kotúče — 6,5—7 kg, medené tyče — asi 2,5 kg, liate kusy — asi 1 kg, surová meď 7,5—8 kg, červená a ľubietovská meď vo váhe približne 1 centu.⁴⁶

---

okolo 30 hodín „páliť“ (dörren) až kým sa vypáli všetko olovo a ostane čira meď. Krátky prehľad hutníckeho spracovávanía striebro-medených rúd podáva Paulinyi Oskár, *A középkori réztermelés gazdasági jelentősége*, Budapest 1933, 8—9 a obsahuje ho aj rukopisná práca Marzsányiho, *Geschichte der 7 Bergstädte*, pochádzajúca z 2. pol. 18. stor. a uložená v ÚBA v B. Štiavnicí.

⁴⁶ Strieder J., *Die Inventur der Firma Fugger aus dem Jahre 1527*. Zeitschrift für gesamte Staatswissenschaft — Ergänzungsheft XVII., Tübingen 1905, 79. Tu sú uvedené množstvá a druhy medi, uskladnené roku 1527 v Antverpách. Na základe tohto výkazu sme určili približnú váhu jednotlivých druhov v bystrickom medenom hámri vyrábaného medeného tovaru a polotovaru.

Táto veľká roztrieštenosť hutníckych zariadení robila správe podniku veľké starosti (nedostatok dreva, veľké vzdialenosti na prepravu veľkých množstiev rudy, sťažená kontrola a nedostatočná koordinácia). Správa podniku prikročila preto k reorganizácii hutníckych i úpravníckych zariadení. Už roku 1560 nachádzame v Bystrici hotovú tzv. novú hutu (Neuhütte). V nej sa sústredila časom tavba medenej rudy v prvej fáze zo všetkých baní. Roku 1565 premiestili sem aj všetky úpravnícke zariadenia zo Španej Doliny a huty z Jelenca, Harmanca, Revúcej a Balážov.⁴⁷ Pri novej huti vybudovali aj tzv. Venetia hutu, ktorá slúžila predovšetkým na rozličné experimentálne tavby. Veľké množstvá vody pre potreby novej huty zaistili vytvorením rybníkov na pozemkoch Radvánskych. Drevo splavovali k huti po Hrone k zároveň s hutou vybudovaným tzv. dolným hrablám. Toto bol však iba prvý krok k ďalšej plánovanej reorganizácii. Podľa nariadení komisárov z roku 1561 poľská huta v Moštenici mala spracovať nielen hotovú čiernu meď, ale mala robiť aj prvú úpravu čiernej medi.⁴⁸ Týmto odbremenili v značnej miere preťaženú tajovskú šplajsovaciu hutu a urobili tak ďalší krok k pripravovanému premiestneniu moštenickej scedzovacej huty do Tajova. Výrobu hotovej medi mala prevziať banskobystriická nová huta. Aj keď k uskutočneniu tejto druhej etapy reorganizácie hutníckych zariadení v priebehu druhej polovice 16. stor. neprišlo, predsa vybudovali aj v novej huti niekoľko pecí na výrobu hotovej medi (Gaaröffen). Nová huta vyrástla vo veľký hutný závod, v ktorom sa skoncentroval a do značnej miery zhospodárnel celý proces spracujúci rudu od jej vydolovania až po výrobu hotovej medi.

Z reorganizácie hutníckych zariadení vyplývala pre podnikovú správu ďalšia veľkolepá úloha vybudovať celý rad zariadení na prípravu a dovoz dreva zo značne vzdialených oblastí, na pálenie uhlia a pod. Na základe poznatkov štýrskeho lesného odborníka Vlka Hohenwarttera, ktorý bol poverený prehliadkou pohronských lesov za účelom ich hospodárneho využívania a riadneho zásobovania podnikových hút dostatočným množstvom dreva a uhlia, začalo sa pravdepodobne už roku 1548 so stavbou hlavných alebo tiež horných hrablí na Hrone pri Banskej Bystrici.⁴⁹ K týmto mohutným hrablám sa plavilo drevo z bohatých a doteraz zväčša nedotknutých lesných oblastí Horehronia. Drevo z horských údolí v oblasti Heľpy, Polomky, Benešovej, Jarabej, Bystrej, Valaskej, Hornej Lehoty, Jesenia, Lučatina, Poník sa dopravovalo k Hronu kĺzačkami a pomocou niekoľkých novovybudovaných hatí na horských potokoch. Pri hlavných hrablách vznikla aj veľká uhliarska osada, v ktorej sa pälilo prevažné množstvo všetkej spotreby uhlia podnikových hút.

Hneď prvé roky erárnej správy sú jasným dôkazom neklesajúcej výnos-

⁴⁷ Schmidt F. A., c. d. II, 42—43. Jedine huty na Starých Horách ešte občas v 2. pol. 16. stor. pracovali. Starosť o ne bola zverená mestu, AMBB, fasc. 421, č. 51.

⁴⁸ Schmidt F. A., c. d. I, 345—346.

⁴⁹ Tomcsányi Gy., *A Garammenti kincstári erdőken alkalmazott szállítási rendszer ismertetése*, Besztercebánya 1895, 21—22.

nosti a bohatosti banskobystrických medených baní. Výška ročnej produkcie v rokoch 1546—1548 sa priblížila produkcii v najlepších rokoch fuggеровského nájmu. Vyrobito sa okolo 24 000 centov medi a 8578 mariek striebra. Náklady na udržiavanie prevádzky si vyžiadali 144 290 zl., príjmy činili 220 800 zl. Mediarsky podnik teda vykázal ročne 76 510 zl. čistého zisku.⁵⁰ Ak uvážime, že Fuggеровci platili za užívanie banskobystrických baní ročne iba 20 000 zl., štátna pokladnica bola okrádaná počas ich nájmu o obrovské sumy. Tieto zisky by sa boli, pravda, podstatne zvýšili za predpokladu, že by bol erár prevzal do svojej réžie aj obchod, ktorý ostal aj naďalej v rukách Fuggеровcov.⁵¹

Na tejto úrovni sa výška produkcie udržiavala aj v ďalších rokoch, keď obchod s banskobystrickou meďou prevzala nová augsburská firma — Matej Manlich — na základe zmluvy s kráľom Ferdinandom z 1. februára 1548.⁵² Zmluva predpokladá dodávku 39 000 centov obchodnej medi počas troch rokov. Firma platila za 1 cent banskobystrickej váhy⁵³ 8 rýn. zl. Ako miesta vývozu boli určené mestá Tešín a Krakov.⁵⁴ Prebytočné množstvá medi mohol kráľ odpredať iba v Čechách, na Morave, Sedmohradsku, Uhorsku a ostatných rakúskych krajinách. Kráľ sa však medzitým dostal do takej veľkej finančnej závislosti od tejto firmy, že si táto vynútila ešte v tom istom roku zmenu pôvodného znenia zmluvy, ktorou získala právo na celú produkciu medi. Manlichovci tým získali úplný monopol na banskobystrickú meď,⁵⁵ čo viedlo priamo k diktátorskému správaniu firmy (mala v Banskej Bystrici svojho faktora) voči podnikovej správe. Sľubné začiatky činnosti erárnej správy za týchto okolností začali miznúť a podniková správa zápasila s veľkými ťažkosťami, najmä pre katastrofálny nedostatok prevádzkových nákladov. Miesto potrebných asi 150 000 zl. dostalo vedenie podniku k dispozícii najviac 80 000 zl. No aj napriek tomu výška produkcie ešte stále podstatne neklesala a udržiavala sa na

⁵⁰ Oberleitner K., c. d., 92, pozn. 83.

⁵¹ H. v. Srbik, *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia*, Wien und Leipzig 1907, 35. V pozn. 1 hovorí, že obchod s meďou v rokoch 1546—1548 možno považovať za erárnu réžiu. S touto mienkou ťažko možno súhlasiť. V tomto čase boli schopní jedine Fuggеровci transportovať slovenskú meď na veľké vzdialenosti a úspešne ňou narábať na trhoch zásluhou svojej skvele vybudovanej dopravnej siete s faktóriami, až kým do ich stôp nevkróčila ďalšia firma.

⁵² Zmluvu vydal Müller K. O., *Quellen zur Handelsgeschichte der Paumgartner von Augsburg (1480—1570)* v *Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit*, Bd IX, Wiesbaden 1955, 206—208. Štvrtinou participovala na obchode so slovenskou meďou na základe dohody s firmou Manlich aj firma Paumgartner.

⁵³ Banskobystrický cent bol ťažší ako ostatné európske, takže aj tým firmy získavali, pretože pri predaji sa váhový rozdiel spravidla nebral do úvahy.

⁵⁴ Hlavným smerom vývozu slovenskej medi (banskobystrickej) ostal ešte stále tak ako za Fuggеровcov Ružomberok—Zilina—Tešín—Krakov, po Visle do Gdanska a odtiaľ po mori do Amsterdamu a Hamburgu. K zmene tohto smeru prichádza až roku 1583 (po vyhlásení Labe za slobodnú rieku, zdolaní odporu mesta Frankfurtu a znížení vodného cla o $\frac{2}{3}$). Hlavný prúd tranzitu sa potom uberá kratšou a omnoho lacnejšou cestou priamo na Hamburg (Tešín—Vratislav—Frankfurt po Spréve a Havole do Labe). H. v. Srbik, c. d., 137—139.

⁵⁵ Probszt G., *Der Neusohler Kupferkauf*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte XL, 1953, 294.

pozoruhodnej výške okolo 23 000 centov ročne až do konca šesťdesiatych rokov 16. stor., keď zaznamenala citeľný pokles až na 15 000—16 000 centov.⁵⁶

Pokles produkcie spôsobil na jednej strane stále sa zväčšujúci nedostatok finančných prostriedkov na prevádzku a na druhej strane nevyhovujúce tavebné metódy a zariadenia, ktoré sa pre podstatný pokles striebra v rudách stali ne hospodárnymi. Až do roku 1559 tavili sa striebro-medené rudy v podnikových hutách výlučne v širokých, okrúhlych peciach (tzv. Zargenöffen) zavedených ešte za fuggerovskej správy. Pre meniacu sa kvalitu rúd prestali vyhovovať, a preto kráľovský radca Krištof Jörger zavádza roku 1559 pokusne v banskobystrickej novej huti nízke, zdvojené (die nieder doppelten Öffen) a vysoké (hohe Stegöffen) pece. Narazil však na veľký odpor vyšších podnikových úradníkov i niektorých kráľovských komisárov. Došlo tak k zápasu medzi prívržencami starého a zástancami nového spôsobu tavby.⁵⁷ Klesajúca produkcia a stále stúpanie tavebných nákladov donútilo však Dolnorakúsku komoru hľadať východisko a nariadila preto roku 1562 vykonať skúšobné tavby. Vyslala do Banskej Bystrice kráľovských komisárov, ktorí mali priebeh skúšok kontrolovať. Víťazí Jörgerova metóda. Jörger orientoval tavbu na vyššiu výrobu medi za značne nižších nákladov na tavbu a ne všimal si nepatrné percento striebra v rudách. Roku 1559 sa dosiahlo jeho metódou 5 727 zl. úspor na tavebných nákladoch, pričom sa vytavilo o 3 449 centov kráľovskej medi viac ako roku 1562, keď sa tavelo starým spôsobom.⁵⁸ 20. marca 1564 nariadila Dolnorakúska komora prebudovať všetky pece podnikových hút podľa Jörgerovho návrhu.⁵⁹

Avšak ani tieto opatrenia nezachránili podnik od postupujúceho úpadku, spôsobeného predovšetkým zlou finančnou situáciou viedenského dvora, ktorý sa dostal úplne do vleku obchodných firiem. Tieto prirodzene sledovali iba svoj vlastný prospech, koristili z mimoriadne výnosného prameňa zeme, pričom existencia podniku bola ohrozovaná v základoch, pretože sa mu nedostávalo najnevyhnutnejších prostriedkov na udržovanie plynulej prevádzky. Podniková správa sa potom v najkrajnejších prípadoch uchýľovala k veľmi nebezpečnému kroku, udržiavať prevádzku na úkor miezd baníkov, čo viedlo v druhej polovici 16. stor. k niekoľkým nebezpečným vystúpeniam banskobystrických haviarov (v rokoch 1556, 1566, 1573). Z banskobystrických baní, ktoré cez celé 16. stor. tvorili zdroj významných ziskov celého radu cudzích, najmä nemeckých firiem a ktorých produkcia kryla podstatnú časť vtedajšej spotreby medeného tovaru

⁵⁶ Tamtiež, 298—302. Firma Manlich prevzala od mediarskeho podniku v rokoch 1550—1555 138 000 centov medi.

⁵⁷ Jörger bol v B. Bystrici veľmi nenávidený. Musel nakoniec aj so synom B. Bystricu opustiť, pretože sa mu verejne vyhrážajú. Zivuska J., *A Beszterceb. m. k. erdőgazgatóság régi okiratainak tartalom jegyzéke*, Besztercebánya 1906, 236—237.

⁵⁸ Schmidt Fr. A., c. d. I, 360—361.

⁵⁹ Tamtiež, 391—392. Zavádzajú sa vysoké pece.

v celej Európe, stali sa na prelome 16. a 17. stor. podnikom ďaleko zaostávajúcim za predošlou slávou. Jeho produkcia klesla hlboko pod dovtedajší stav na púych 3000—4000 q medzi ročne.

DIE ANFÄNGE DER HABSBURGISCHEN VERWALTUNG IM SLOWAKISCHEN BERGWERKSWESEN

Jozef Vlachovič

Der Ausgangspunkt der Habsburgischen Verwaltung im slowakischen Bergwerkswesen war der Kupferhandel zu Neusohl, der zu den hervorragendsten zeitgenössischen Bergwerkunternehmen in Europa gehörte. Es war diels also nicht nur laut dem slowakischen, sondern auch laut dem gesamteuropäischen Masstabe ein bedeutendes Unternehmen. Obwohl er es seiner Bedeutung nach verdient hätte, wurde er bisher in der historischen Literatur systematisch und bis in die Einzelheiten nicht bearbeitet.

Das Neusohler Bergwerkswesen erreichte seine grösste Entfaltung durch das Kapital der Fugger, welches in den Jahren 1495—1546 den Kupferhandel beherrschte. Während die erste Hälfte des Fuggerschen Pachtcs (bis 1525) in verhältnismässig günstigen politischen Verhältnissen in der Slowakei verlief, stand die zweite Hälfte (von 1525) im Zeichen einer ausserordentlich unsicheren politischen Lage. Der Betrieb wurde von den Türken und den Anhängern Johann Zápolya's gefährlich bedroht, häufig wurde sogar eine regelmässige Arbeit unmöglich gemacht. Aus diesem Grund verloren die Fugger allmählich das Interesse am Neusohler Kupferhandel: seit dem Jahre 1535 beweist ihre Tätigkeit im Unternehmen ganz klar, dass sie sich um den grösstmöglichen Gewinn bemühen, um im kritischen Augenblick das Unternehmen zu verlassen. Die Fuggersche Verwaltung wendet sich seit dieser Zeit vorzüglich der Verarbeitung von Haldenmaterial zu und widmet fast gar keine Aufmerksamkeit der Eröffnung neuer Fundgruben. Dies wurde an dem auffallenden Sinken der Produktion offenbar. Während der Jahresdurchschnitt der Kupfergewinnung in den Jahren 1507—1525 28 489 Zentner ausmachte, sank er im letzten Abschnitt des Fuggerschen Pachtcs (1541—1546) auf bloss 5000—6000 Zentner.

Im Jahre 1546 verliessen die Fugger trotz allem Drängen seitens des Wiener Hofes den Kupferhandel endgültig. Die Staatskasse musste die Verwaltung in eigene Regie übernehmen, und das in einer ausserordentlich ernsten politischen und wirtschaftlichen Lage der slowakischen Bergwerksgebiete. In der letzten Zeit des Fuggerschen Pachtcs verschoben die Türken die Grenzen ihrer Macht bis an die slowakischen Bergstädte, die sie unaufhörlich bedrohten. Im Bestreben, der systematischen Expansion der Türken zu widerstehen sah sich der Wiener Hof gezwungen, bei den Augsburger Handelshäusern Anleihen aufzunehmen, wodurch diese in den Eigentum fast aller wichtiger Einnahmequellen des Staates gelangten. Nach den Fuggern bemächtigt sich im Jahre 1548 das Augsburger Handelshaus Manlich der gesamten Neusohler Kupferproduktion.

Die Bergwerke des Kupferhandels befanden sich um die Mitte des 16. Jh. in nordsüdlicher Richtung vom Altgebirg bis zum Herregrund. Die Staatskasse verwaltete in eigener Regie das wichtigste, technisch gut ausgerüstete und produktivste Revier im Herregrund. Die Bergwerke von Sandberg und den übrigen weniger

einträglichen Gebieten in Richtung von Herrengrund, Richtergrund und Rattengrund befanden sich in der Verwaltung der Stadt Neusohl und ihrer Bergwerksunternehmer. In der Umgebung von Libetten wurde Kupfererz minderer Qualität (Libetter, Preusserkupfer) gewonnen.

Die Verarbeitung von silberhaltenden Kupfererzen verlief in der Handelsgesellschaft in drei Etappen: in den sog. Schmelzhütten (Jelenec, Harmanec, Baláže und Rőcze), in Spleisshütten (Tajov und die polnische Hütte in Moschtenitz), und in Saigerhütten (Moschtenitz). Im Neusohler Kupferhammer wurde das Kupfer zu sog. Kaufmannsguetkupfer verarbeitet. Ausserdem wurde hier Kupfergeschirr und Kupferdraht hergestellt. Die grosse territoriale Verstreutheit der Hütteneinrichtungen zwang schliesslich die Verwaltung zu ihrer Konzentrierung. In 1560 finden wir in Neusohl bereits eine erbaute Neuhütte. Hier wurde 1565 die Schmelzung des Kupfererzes in der ersten Phase aus allen der Gesellschaft gehörenden Bergwerken konzentriert. Die Hütten in Jelenec, Harmanec, Baláže (Liptscher Seiffen) und Rőcze wurden liquidiert. In die Neuhütte wurde auch die Einrichtung aus dem Herrengrund verlegt.

Bereits die ersten Jahren der Staatsverwaltung bewiesen die ergiebige Produktion der Neusohler Kupferbergwerke. Die Jahresproduktion erlangte in 1546—1548 24 000 Zentner Kupfer und 8578 Mark Silber, womit sie nur ganz wenig hinter der Produktion der besten Jahre des Fuggerschen Pachtens zurückstand. Auf ungefähr gleicher Höhe (23 000 Zentner jährlich) hielt sich die Produktion auch in den folgenden Jahren bis zum Ende der sechziger Jahre des 16. Jh., als sie bis auf 15—16 000 Zentner Kupfer im Jahr herabsank. Diese Verminderung der Erzeugung wurde einerseits durch den Mangel an Geldmitteln zur Deckung der Betriebskosten, andererseits durch die ungeeignete Schmelzmethoden und Einrichtungen verursacht. Die bisherige Schmelzeinrichtung wurde infolge des Herabsinkens des Silbergehaltes im Kupfererz ungeeignet. Im Jahre 1564 wurde an den Umbau sämtlicher Öfen in den Hütten nach dem erprobten Vorschlag des königlichen Rates Christoph Jörger herangeschritten.

Doch konnten diese Vorkehrungen das Unternehmen vor dem fortschreitenden Verfall nicht mehr retten. An der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts blieb das Unternehmen weit hinter seinem ehemaligen Ruhm zurück. Die Produktion sank bis auf bloss 3000—4000 q Kupfer jährlich.